

УДК 330.3

Мороз Є. О.*аспірант**Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Україна;
e-mail: yen4377273@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4558-8034***ВПЛИВ ІНСТИТУТІВ НА ДИНАМІКУ ПРОЦЕСІВ
ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Анотація. Акцентовано увагу на важливій ролі ефективної системи інститутів з метою забезпечення економічного розвитку України. Зазначено, що формуванню цієї системи мусить приділятися увага науковців, а також владних структур. Досліджено зміст економічної трансформації постсоціалістичних країн, зокрема України. Проведено дослідження з використанням методики порівняння капіталістичної та соціалістичної систем, а також історичного підходу. Розглянуто зміст категорій «власність» і «трансформація», а також вплив інститутів власності на динаміку трансформаційних процесів, що відбувалися в постсоціалістичних країнах.

Визначено взаємозв'язок і взаємозалежність між впливом інститутів і динамікою процесу постсоціалістичної трансформації. Результати дослідження засвідчили невисокий рівень розвитку формальних інститутів в Україні, тоді як неформальні інститути виступають природним гальмом для подальшого економічного розвитку. Наголошено, що вплив інститутів на динаміку процесів постсоціалістичної трансформації має істотне значення і вирішальну роль в Україні.

На основі інституту власності розглянуто ефекти власності. Завдяки їхньому повноцінному використанню західні країни здатні генерувати капітал і максимізувати вигоди від використання об'єктів власності. На відміну від західних країн, в Україні власність розглядається виходячи з об'єкта, а не через систему прав, якими може користуватися власник. Детально розглянуто природу легальних і нелегальних відносин власності, а також передумов, що зумовлюють трансформацію інститутів власності.

Визначено вплив формальних і неформальних інститутів на динаміку процесів постсоціалістичної трансформації в Україні. Розглянуто появу нематеріальних об'єктів власності на прикладі інтелектуальної власності, а також важливість дотримання та реалізації прав власності законодавчою системою.

Зроблено висновки щодо поточного становища соціально-економічної системи України в контексті трансформації формальних і неформальних інститутів.

Ключові слова: інститут, власність, трансформація, капітал, підприємництво.

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 1; бібл.: 15.

Moroz E.*Ph. D. student,**Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, Ukraine;
e-mail: yen4377273@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4558-8034***THE INFLUENCE OF INSTITUTIONS ON THE DYNAMICS
OF POSTSOCIALIST TRANSFORMATION PROCESSES IN UKRAINE**

Abstract. Attention is paid to the important role of an effective system of institutions to ensure the economic development of Ukraine. It is noted that the formation of this system should be given the attention of scientists, as well as government agencies. The content of economic transformation of postsocialist countries, in particular Ukraine, is studied. The study was conducted using the methodology of comparing the capitalist and socialist systems, as well as the historical approach. The content of categories «property» and «transformation» is considered, as well as the influence of property institutions on the dynamics of transformation processes that took place in postsocialist countries.

The interrelation and interdependence between the influence of institutions and the dynamics of the process of postsocialist transformation are determined. Results of the study showed a low level of development of formal institutions in Ukraine, while informal institutions act as a natural brake on further economic development. It is emphasized that the influence of institutions on the dynamics of postsocialist transformation processes is essential and crucial in Ukraine.

Based on the institution of ownership, the effects of ownership are considered. Western countries are able to generate capital and maximize the benefits of using property due to their full use. Unlike Western countries, in Ukraine property is considered on the basis of the object, and not through a system of rights that can be used by the owner. The nature of legal and illegal property relations, as well as the preconditions for the transformation of property institutions, are considered in detail.

The influence of formal and informal institutions on the dynamics of postsocialist transformation processes in Ukraine is determined. The emergence of intangible property by example of intellectual property, as well as the importance of compliance and implementation of property rights by the legislative system are considered. Conclusions are made about the current situation of the socio-economic system of Ukraine in the context of the transformation of formal and informal institutions.

Keywords: institute, property, transformation, capital, entrepreneurship.

JEL Classification P31

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 1; bibl.: 15.

Вступ. Злам старої соціалістичної системи наприкінці 1980 — на початку 1990-х рр. мусив знаменуватися початком побудови взаємозв'язків якісно іншого типу. Побудова ринкової економіки повинна була відбуватися, виходячи із перезавантаження самої системи — соціалізм мусив поступитися капіталізмом, який пройшов перевірку часу і мав усі передумови для подальшої еволюції.

Для більшості постсоціалістичних країн (перш за все це стосується пострадянських економік) елементів капіталістичної ринкової економіки просто не було: підприємницький сектор перебував на етапі зародження, приватна власність не була поширеним явищем. А участь держави в аспектах ціноутворення і директивного планування виробництва товарів фактично знаменувала серйозні біфуркації для постсоціалістичних країн у перехідний період.

Ще в епоху соціалізму індивіди намагалися максимізувати вигоди від тієї діяльності, якою займалися, попри заборону підприємництва. Уже тоді почав утворюватися тіньовий сектор — економіка всередині економіки, яка живе за своїми правилами, однак фізично існує в тому самому просторі, що й «офіційна» економіка. І хоча насправді тіньовий, або ж нелегальний, сектор — явище не нове, причому характерне не тільки для економік, що розвиваються, а навіть для західних країн, урахувавши специфіку соціалістичної системи, свідчило про наявність суттєвих проблем в її структурі.

Аналіз останніх досліджень і постановка завдання. Закономірності трансформаційного процесу в постсоціалістичних країнах, зокрема відносин власності та проблеми існування тіньового сектору економіки, в останні десятиріччя досліджували видатні економісти світу і України зокрема. Проблемами відносин власності у країнах, що розвиваються, та постсоціалістичних системах займалися такі вчені, як Умберто де Сото, Янош Корнаї, Валерій Геєць, Юрій Зайцев, Микола Галабурда і багато інших.

На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження: опис, пояснення, визначення і формулювання закономірностей економічної трансформації, особливостей відносин власності в постсоціалістичних системах в умовах несформованої системи інститутів. Слід також виокремити такі напрями роботи: аналіз особливостей інституціональної трансформації в Україні, оцінка загроз, пов'язаних з існуванням тіньового сектору в Україні.

Результати дослідження. У будь-якій економічній системі легальний і нелегальний сектори завжди існували поряд. Проте капіталізму вдалося формалізувати нелегальні відносини, трансформували та інтегрували їх у законодавство. Чому це стало можливим?

Тому що метою економічної поведінки індивідів є отримання вигід. І коли на законодавчому рівні державі вдалося інтегрувати нелегальні відносини, тоді, укупі вже з чинними правилами, займатися економічною діяльністю в легальний спосіб стало вигідніше, ніж без неї.

Нелегальні відносини мали місце ще в радянський період. Однак на той момент це було зумовлено наявністю двох гострих проблем. Перша — юридично об'єкти власності, якими користувався індивід з метою отримання вигід, належали державі, хоча у зв'язку з недосконалістю системи управління фактично їхні керівники не несли жодної відповідальності. Друга проблема виходила з першої: у зв'язку з тим, що пучок прав власності відносно того чи іншого об'єкта не був визначеним, держава не отримувала жодних бенефіцій від їхнього використання суб'єктами господарювання.

Російські економісти О. В. Бузгалін і А. І. Колганов зазначають, що передумови до початку трансформаційних процесів почали спостерігатися ще в 50—60-ті рр. минулого сторіччя. Саме тоді почали відбуватися процеси науково-технічної революції та формування держави загального добробуту [1, с. 19]. Уже тоді в соціалістичній системі починають з'являтися елементи нелегального сектору економіки. Причина — неефективність самої системи: розподіл витрат і вигід від нелегального використання об'єктів власності в умовах повної безвідповідальності приносив державі матеріальні збитки. Однак в умовах командно-адміністративної економіки ці втрати не були репрезентативними, ураховуючи відсутність вимог беззбиткового ведення діяльності з боку держави щодо керівників підприємств.

В економічній науці власність водночас визначається не через систему прав власності. Українські економісти С. В. Степаненко і Л. І. Яковенко вказують, що власність виступає як «суспільна форма привласнення людьми економічних благ», забезпечуючи «зв'язок учасників суспільного господарства з ресурсами й об'єктами, що являють собою результати господарської діяльності» та «взаємозв'язок і взаємодію між учасниками суспільного господарства з приводу об'єктів власності» [2, с. 86].

Із запуском процесу постсоціалістичної трансформації питання відносин власності набуло ще більшої актуальності. Здавалося, що розмір тіньового (нелегального) сектору, який тільки розширювався за часів Радянського Союзу, зменшиться, оскільки зникнуть ті обмеження, які були в період існування соціалістичної системи. І для цього існували певні передумови.

Передусім легалізація економічної діяльності повинна була відчинити двері перед новим класом підприємців, що почав з'являтися, надаючи їм переваги і можливості, що є фундаментальними для легального сектору економіки: доступ до кредитних ресурсів, системи страхування, право на захист приватної власності в законний спосіб. У подальшому це повинно було відобразитися на способі ведення бізнес-діяльності: зміні форми власності підприємств, випуску акцій, залученню інвестицій. Адже базовими інститутами ринкової системи є саме власність, контракт і конкуренція. І, як зазначає українська економістка В. В. Небрат, під власністю мається на увазі «не лише чітка і прозора система фіксації та захисту майнових прав», а й «можливість вільної передачі прав власності та використання майнових прав для перетворення активу на капітал» [3, с. 39].

Відомий угорський економіст Янош Корнаї окремо виділяє п'ять блоків причинно-наслідкових зв'язків, що були характерні соціалістичній системі (влада, власність, механізм координації, економічний і соціальний блок) [4, с. 388—389]. Відносини власності в цій схемі належали до другого блоку одразу після політико-правового. Схожим чином розглядає відмінності між соціалізмом і капіталізмом французький учений Бернар Шавань, вказуючи після «політичного режиму» «домінуючу форму власності та координації» [5, с. 19]. Таким чином, легалізація відносин власності залежала від наявності необхідного інституціонального поля, яке б позитивним чином вплинуло на вищезазначені структурні зміни в економіці.

Формування політично стабільного середовища в пострадянських країнах і справді сприяло структурним змінам в економіці та появі приватної форми власності. Що, у свою чергу, зумовило утворення нової соціальної групи — підприємців, які в період існування

соціалістичної системи не могли мати визначальної ролі в економічному розвитку країни. Роль і місце підприємництва в економіці відзначав Вільям Баумоль, який ще за два десятиріччя до початку трансформаційних процесів у постсоціалістичних країнах наголошував на тому, що це — центральне питання, з яким зіштовхується кожна ринкова економіка, і пов'язане воно з тим, як стимулювати підприємницьку активність [6, с. 894].

Для пострадянських країн, які тільки почали освоювати для себе нову реальність, легалізація економічної діяльності мусила стати однією з основних передумов для подальшого зростання продуктивності праці. Інакше кажучи, легальне ведення бізнесу в умовах розвиненої системи інститутів значно зменшує ризики та потенційні втрати. Проте без юридичної репрезентації всі ці активи — мертвий капітал, оскільки не можуть повноцінно використовуватися.

Під повноцінним використанням активів слід розуміти, яким чином суб'єкт господарювання використовує ті об'єкти власності, що належать йому. Для пострадянських країн здебільшого характерне використання об'єктів власності з метою задоволення фізичних потреб: земельна ділянка — для сільськогосподарської діяльності, дім — для проживання. У західних країнах ті ж самі активи, окрім їхнього прямого застосування, можуть мати форму капіталу, який можна використовувати як заставу під кредит, а також вступати в партнерські відносини з іншими сторонами з метою виробництва тощо.

В Україні запуск цих капіталістичних відносин навіть через 30 років не зміг повноцінно відбутися. Постсоціалістична трансформація мусила знести ці перешкоди і створити таке інституційне поле, у якому комерційна діяльність стала б легальною, а власність — приватною. Російський економіст Борис Бродський визначає, що трансформаційний процес пов'язаний зі зміною макроекономічної та інституціональної структури суспільства: на зміну інститутам планового централізованого господарства, що передбачають планування натуральних і вартісних показників роботи підприємств, приходять інститути децентралізованого ринкового господарства [7, с. 80—81].

Процес трансформації мусив сприяти досягненню двох цілей: перша — розвиток підприємницької діяльності на засадах ефективності, друга — фінансування державного бюджету. Проте насправді суттєвих змін із проголошенням нового економічного курсу не відбулося: нелегальний сектор з української економіки нікуди не зник, а лише набув різноманітніших форм.

Чому досягти цієї мети досі не вдається? Річ у тому, що капітал (той об'єкт власності, який перебуває у володінні індивіда) за своєю суттю не є «живим». Термін «капітал» містить два важливі елементи: передусім, це певний матеріальний актив, по-друге, цей матеріальний актив повинен мати потенційну здатність генерувати додаткову вартість (процес капіталізації). Але навіть у цьому стані капітал може залишатися нерухомим і мертвим.

Ще однією причиною невдачі є саме суперечність між старою і новою системою інститутів, яка на той час лише перебувала на етапі формування. Один з основоположників інституціонального напрямку Торстейн Веблен у праці «Теорія дозвільного класу» зазначає, що «супротив змінам у системі розвитку суспільства є, передусім, інстинктивним» [8, с. 111]. І хоча інстинкти не відповідають на питання, чому західні країни краще пристосувалися до змін на відміну від постсоціалістичних систем або економік, що розвиваються, якщо ототожнити інстинкти за Вебленом із неформальними інститутами, то варто погодитися, що вони дійсно впливають на динаміку цих перетворень.

Для того, щоб певний матеріальний актив генерував додаткову вартість, потрібно, щоб щодо нього чинилися певні дії, завдяки чому і відбувається ця метаморфоза. Пошук відповіді на це питання знаходили економісти ще за часів класичної школи політекономії. Сміт, Рікардо і Маркс у той період, коли капіталістична система набувала свого розквіту в західних країнах, але була далекою від ідеального стану, з'ясували природу капіталу і його місце в економіці.

Маючи відповідь на основоположне питання капіталістичної економіки, можна було б зробити висновок, що на нинішній день капіталізація економіки мала б відбуватися в всьому світі схожими темпами, виходячи з того, що в кожній країні існує розуміння щодо

особливостей природи капіталу і яким чином відбувається процес зростання вартості матеріального активу. Адже кожна держава зацікавлена в тому, щоб центри бізнес-активності були саме на її території, оскільки здебільшого економічна поведінка індивіда заснована на принципах методологічного індивідуалізму і раціонального вибору, маючи на меті отримання прибутку. У цьому сенсі права власності мали б виступати як інститути, що зменшували б вплив чинників ризику і невизначеності, знижуючи трансакційні витрати для суб'єктів бізнес-діяльності.

Однак насправді більшість країн, у тому числі й постсоціалістичних, не використовують усі наявні ресурси (матеріальні, грошові) для подальшої капіталізації економіки через недосконалу систему інститутів, яка існує в іншій, нелегальній площині зв'язків. У західних країнах, де капіталізм існує декілька століть і набув значного розвитку, однією з фундаментальних передумов для створення капіталу є приватна власність. Більшість постсоціалістичних країн, за словами вчених Старка і Бруста, використали в перехідний період систему «дизайнерського капіталізму», узявши за орієнтир капіталістичну модель західного суспільства і вибудовуючи «з нуля» всю систему зв'язків та інститутів [9, с. 120].

В СРСР запущені процес невідворотних змін призвів до деформації структури економіки і появи в ньому тіньового сектору, особливо у сфері послуг. Прогалини у відносинах власності, які спостерігалися в радянській економіці, свідчили про існування нелегального сектору, який, що характерно, надавав послуги більш ефективно, ніж за умов, якби це здійснювалося легально. Попри те, що вищезазначена діяльність мала нелегальний характер, а ресурси використовувалися в незаконний спосіб, саме це стало об'єктивною реальністю в СРСР на той період, а тому потребувало змін.

З проголошенням незалежності в Україні та інших пострадянських країнах з'явилася приватна власність. Але її власники навіть на нинішній день не здатні користуватися усіма її правами у зв'язку з недосконалістю системи інститутів і законодавства, яке обмежує її використання. У США і західних країнах приватна власність, незалежно від її форми (земельна власність, нерухомість або інші об'єкти приватної власності), є не лише об'єктом, яким володіє його власник, а й активом, завдяки чому він може отримувати інші як матеріальні, так і нематеріальні вигоди.

Навіть у постсоціалістичних країнах (країнах Балтії, Вишеградської групи), які перед зламом соціалістичної системи перебували в більш-менш однакових умовах із пострадянськими, трансформація інститутів власності відбувалася значно ефективніше. В Естонії та Литві, як зазначають економістки Дороті Боул і Бела Грешковіц, цьому сприяла активна взаємодія демократичних інститутів із державними фіскальними і монетарними інститутами, що в підсумку забезпечувало політичну та макроекономічну стабільність [10, с. 99].

В Україні саме система правил, у якій існують індивіди, перешкоджає розвиткові капіталістичних відносин. Правил, які повинні бути закріплені юридично для того, щоб перейти з нелегального сектору в легальний. Усі політичні інститути українського суспільства, як зазначають учені О. В. Бабкіна і В. О. Войналович, «повинні були трансформуватися під реалізацію наявних цілей суспільного розвитку» [11, с. 32]. Україна потребувала і потребує продовження політики інституціональних змін, які б мали на меті зміну структурних основ політичних режимів, а не просто перерозподіл повноважень між владними структурами.

Західні країни останні сторіччя займалися тим, що формалізували і впорядковували всі активи та економічні відносини, які існують, а також привели їх до такої форми, де власник того чи іншого об'єкта чітко визначений. Для пострадянських країн це одна із найбільш актуальних проблем у зв'язку з тим, що не кожна ділянка землі або ж об'єкт мають чітко визначеного власника, а якщо навіть і мають, то можуть використовуватися ним повноцінно з метою створення додаткової вартості. Таким чином, власність, яка є в їхньому розпорядженні (легально чи нелегально), є «мертвим» капіталом, і хоча за своїм змістом мало

чим відрізняється від власності на Заході (хіба що родючістю ґрунтів чи місцерозташуванням від стратегічних об'єктів), однак за юридичною силою є неліквідною.

Вищезазначена проблема є однією з класичних ознак дихотомії між державою і ринком. Запуск трансформаційного процесу сприяв утворенню приватної форми власності та підприємництва зокрема. Однак чинна система інститутів, передусім неформального характеру, яка б забезпечувала взаємодію між державою і ринком, намагаючись не порушити основи ринкової економіки, у підсумку значно обмежувала її. Відомий перуанський економіст Умберто де Сото пояснює відмінність між західними країнами і, зокрема, пострадянськими існуванням декількох «ефектів власності». Саме через них західні країни здатні генерувати капітал, тоді як відсутність формалізованої системи відносин щодо власності у країнах, які розвиваються, унеможливує цей процес [12, с. 48]:

- перший ефект власності: вираження економічного потенціалу активів. Власність — це не сам об'єкт, яким володіє індивід, а його економічне поняття, яке втілене в юридичному документі-репрезентації;

- другий ефект власності: інтеграція розпорошеної інформації. У західних країнах більшість активів була включена до єдиної системи формалізованої репрезентації власності, завдяки чому індивід міг отримати доступ до інформації щодо неї;

- третій ефект власності: відповідальність власників. Отримавши можливість генерувати додаткову вартість з активів, власники водночас зіштовхнулися з відповідальністю щодо їхньої діяльності, починаючи від штрафів, закінчуючи обмеженням діяльності;

- четвертий ефект власності: зростання ліквідності активів. Відділяючи економічні активи від їхнього незмінного фізичного стану, документальна репрезентація робить актив «ліквідним», дозволяючи їх розділяти юридично, при цьому не вносячи зміни в їхній фактичний стан;

- п'ятий ефект власності: розвиток соціальних зв'язків. Формалізована система власності дозволяє поліпшити комунікацію довкола активів і підвищити статус їхніх власників у суспільстві;

- шостий ефект власності: безпека угод. Записи про власність надійно захищені, а обов'язок виконання угод створює передумови для простішого перетворення активу в капітал.

Кожен із вищезазначених ефектів власності може бути притаманний для економічної системи тоді і тільки тоді, коли в суспільстві існує формалізована система інститутів, щодо якої в індивідів є суспільна угода виконувати предписані правила. Адже останні три десятиріччя пострадянські країни також займалися тим, що трансформували кодекс правил і законів, пристосовуючи його під нову економічну систему. Однак саме через те, що юридична площина суттєво відірвана від реальної соціально-економічної ситуації, чинні на нинішній день неформальні правила (інституції) не тільки переважають над формальними, а й перешкоджають реалізації навіть тих, які мають підтримку населення.

Відірваність системи формальних інститутів від неформальних пояснили економістки Є. В. Болотіна і О. В. Шубна. Вони наголошують на тому, що інституціональний каркас, який існував за часів Радянського Союзу і соціалістичної системи, ще на початку трансформаційного процесу в Україні було зламано. Пов'язано це з утворенням чотирьох інститутів, яких ніколи не існувало за часів соціалізму: приватної власності, низки правових інститутів, інститутів, що визначають відповідальність за власність інших осіб, а також інституту контрактів, що регулюють поведінку партнерів ринкових відносин [13, с. 55]. Криза довіри до системи формальних інститутів вплинула на динаміку процесу постсоціалістичної трансформації в пострадянських країнах, значно уповільнивши процеси перетворень та змін.

Відомий український економіст Валерій Геєць наголошує, що інституційна трансформація у пострадянських країнах обмежилася лише процесом роздержавлення на першому етапі реформ [14, с. 159]. Приватизаційні процеси, які мали б на меті надати новим

власникам усі необхідні права для її використання, у реальності виявилися малоефективними.

По-перше, інституційна трансформація не відбулася належним чином (системи інститутів, які б забезпечували реалізацію цих прав власності, не було сформовано). По-друге, основними бенефіціарами в умовах переходу державної власності у приватну стало обмежене коло осіб, що належало до політичної й адміністративної еліт. Що, у свою чергу, поглибило нерівномірний розподіл усередині країни — процес, що і перед цим був неминучим у зв'язку з відходом від соціалістичної системи.

Виходячи з цього, можливість переходу з нелегального сектору до легального здебільшого залежала від соціально-економічних процесів, що відбувалися на початку трансформаційного процесу. Власне, саме від особливостей формування приватної власності на території пострадянських країн багато в чому залежали як успіх постсоціалістичної трансформації, так і розширення легального сектору. Розвитку підприємництва за рахунок зменшення обмежень і спрощення правил для ведення бізнесу не відбулося, замість цього в перехідному періоді спостерігалось формування нового типу власника, який отримав у розпорядження об'єкт власності, але не мав достатньо управлінських умінь і навичок для того, щоб у в м ефективно користуватися.

Вищезазначена проблема власності унеможлиблює не тільки подальший розвиток процесу постсоціалістичної трансформації. Тривалий період часу власність існує не тільки в матеріальному вираженні і пов'язана не тільки із «видимими» результатами діяльності (земельна ділянка, будівлі, корисні копалини тощо), а й перебуває в різних вимірах.

Яскравим прикладом цього є існування інтелектуальної власності. Якщо розглянути її природу, то можна побачити, що система формальних інститутів, яка існує в пострадянських країнах, не захищає носія інтелектуальної власності, завдаючи йому збитки в тій чи іншій формі [нелегальне використання з метою (або без) отримання вигід, плагіат]. Інша річ, що в багатьох країнах, які розвиваються, не існує навіть системи неформальних інститутів з приводу інтелектуальної власності — це відносно нове явище для них, яке потребує формування норм і правил на правовому рівні, які були б зрозумілі суспільству.

Таким чином, така інституція, як власність, пройшла досить складний період трансформації з того стану, в якому вона була за часів СРСР, значних концептуальних перетворень на початку 1990-х років і сьогодні має ознаки, відображені в *табл.*

Таблиця

Основні концептуальні відмінності власності у Радянському Союзі та Україні

Відмінності власності	Радянський Союз	Україна
Поділ за об'єктом власності	Власність на блага суспільного споживання	Власність на блага приватного споживання
Характер власності	Спільна і суспільна	Приватна
Поділ за суб'єктом власності	Переважання колективної та суспільної форм власності	Одноосібна власність, власність партнерств та обмеженої групи осіб
Домінуючий об'єкт власності	Об'єкти і предмети виробничого призначення	Інформація та інтелектуальний продукт
Взаємодія влади і власності	Основні важелі впливу: економічні (фінансування з бюджету державних підприємств), політичні (на рівні ідеології) та корупційні (привласнення бюджетних коштів, нецільове використання об'єктів власності)	Поява суспільних важелів (суспільних і громадських організацій). Інші інструменти реалізації механізму влади і власності також розширили свій інструментарій: економічні (бюджетно-податкова і грошово-кредитна політики, антимонопольна політика), корупційні (поява підставних економічних суб'єктів), політичні (зростання ролі лобізму, впливу ЗМІ, отримання голосів виборців) [15, с. 11]

Разом із тим постсоціалістична трансформація в Україні призвела до появи інших негативних явищ та процесів, які на нинішній день унеможливають ефективний розвиток інституту власності:

- недосконалий процес приватизації, що мав характер роздержавлення економіки. Хаотичність і протиправність приватизаційного процесу призвели до утворення олігархічних кланів та фінансово-промислових груп, які мають дуже тісні зв'язки з владними структурами;

- відсутність правових гарантій захищеності та недоторкануості об'єктів власності. На політико-правовому рівні трансформаційні процеси не сприяли зменшенню рівня тінізації економіки та відпливу капіталу;

- роль державної власності. Попри розвиток приватної власності, а також зростання видів власності, держава продовжує залишатися активним суб'єктом економічної діяльності. Її економічна влада не змінилася, оскільки за часів Радянського Союзу не було загальнонародної власності;

- більшість інститутів у Україні у зв'язку з недосконалістю трансформаційного процесу була успадкована в Радянського Союзу.

Висновки. Виходячи з теми дослідження, можна зробити висновок щодо утворення принципово нової форми власності, яка відрізняється від приватної, спільної та суспільної власності — інтелектуальної власності. Її специфіка полягає в тому, що регулювання економічно-правових аспектів (отримання матеріальних чи нематеріальних вигід) повинно відбуватися з урахуванням необхідності захисту прав власності на законодавчому рівні. У той час як розвинені країни вже встигли зміцнити законодавство в цьому напрямі та захистити власника об'єктів інтелектуальної власності, для пострадянських країн це питання залишається відкритим.

Дослідження інституту власності в пострадянській системі показує, що за останні 30 років це питання розглядалося лише на рівні зміни форми власності, однак без дослідження вищезазначених ефектів власності, які і становлять його змістовну частину. Саме тому зміна форми власності і не призвела до бажаних результатів: формальні інститути залишаються недостатньо розвиненими, тоді як індивіди продовжують користуватися ще старими неформальними правилами, за якими власність розглядається як об'єкт, а не виступає вираженням економічного потенціалу.

Процес економічної трансформації не призвів до бажаних результатів для більшості пострадянських країн у зв'язку з відсутністю структурних зламів у всіх його аспектах. Старі інститути не змогли адаптуватися до нової економічної системи, а також до нового інституціонального поля, яке повинно було утворитися у процесі трансформації. Проголошення ринкової економіки — один із важливих кроків, що були проголошені державою 30 років тому, однак цей крок не був підкріплений низкою структурних перетворень, серед яких — зміни у відносинах власності, які мали б бути підкріплені юридично та зняти наявні обмеження.

Україна — не єдина країна, яка зіштовхнулася з тим, що капітал, яким вона володіє, не приносить їй жодних вигід, а просто лежить «мертвим вантажем». На політичному рівні причину виникнення цього явища пояснюють ментальністю суспільства, яке виявилось неготовим до радикальних змін, що проводилися в перехідний період. Однак насправді «неготовність» суспільства була виражена утворенням вищезазначених зв'язків у нелегальному секторі, що свідчить про недосконалу державну політику.

Яскравим прикладом якісних змін у відносинах власності мала б стати ухвалена 2020 року земельна реформа, яка б легітимізувала ринок землі та зняла б обмеження. Однак насправді ухвалення закону лише знімає частину обмежень і регламентує як коло осіб, яким дозволено брати участь в операціях купівлі-продажу землі, вказуючи, що лише землі сільськогосподарського призначення можуть змінювати власника. Що, у свою чергу, доводить: причина, через яку неформальні інститути переважають над формальними і сприяють існуванню тіншового (нелегального) сектору, лежить саме в політичній площині та тих рішеннях, які ухвалює влада.

Література

1. Бугалин А. В., Колганов А. И. Трансформации социальной структуры позднего капитализма: от пролетариата и буржуазии к прекариату и креативному классу? *Трансформации социальной структуры*. 2019. № 1. С. 18—28.
 2. Степаненко С. В., Яковенко Л. І. Трансформація відносин власності в умовах формування постіндустріальної економіки. Полтава : Скайтек, 2009. 187 с.
 3. Небрат В. В. Теоретичні основи дослідження інституційної трансформації економіки. *Економічна теорія*. 2017. № 2. С. 34—49.
 4. Корнай Я. Социалистическая система. Политическая экономия коммунизма. Москва : НП «Журнал Вопросы экономики», 2000. 672 с.
 5. Chavance B. The historical conflict of socialism and capitalism, and the post-socialist transformation. *Trade and development*. 2003. January. № 1. P. 16—34.
 6. Baumol W. J. Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive. *Journal of Political Economy*. 1990. October. № 5. P. 893—921.
 7. Бродский Б. Е. Лекции по макроэкономике переходного периода. Москва : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. 223 с.
 8. Веблен Т. Теория праздного класса. Москва : Прогресс, 1984. 194 с.
 9. Stark D., Bruszt L. Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe. Cambridge, 1998. P. 273.
 10. Bohle D., Greskovits B. The State, Internalisation and Capitalist Diversity in Eastern Europe. *Competition and Change*. 2007. № 2. P. 89—114.
 11. Бабкіна О. В., Войналович В. А. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.
 12. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. Київ : Наш формат, 2017. 232 с.
 13. Болотіна Є. В., Шубна О. В. Інституціональні зміни і траєкторія попереднього розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 3. С. 50—57.
 14. Геєць В. Інституційна обумовленість ендогенізації економічного розвитку. *Журнал європейської економіки*. 2018. № 2. С. 155—166.
 15. Смесова В. Зрошення влади і власності в Україні: механізм реалізації і шляхи регулювання. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. № 4. С. 7—18.
- Статтю рекомендовано до друку 16.03.2021

© Мороз Є. О.

References

1. Buzgalin, A. V., & Kolganov, A. I. (2019). Transformacii social'noj struktury pozdnego kapitalizma: ot proletariata i burzhuazii k prekariatu i kreativnomu klassu? [Transformations of the social structure of late capitalism: from the proletariat and the bourgeoisie to the precariat and the creative class?]. *Transformacii social'noj struktury — Transformation of the social structure, 1*, 18—28 [in Russian].
 2. Stepanenko, S. V., & Yakovenko, L. I. (2009). *Transformatsiia vidnosyn vlasnosti v umovakh formuvannia postindustrialnoi ekonomiky [Transformation of property relations in the formation of post-industrial economy]*. Poltava: Skaitek [in Ukrainian].
 3. Nebrat, V. V. (2017). Teoretychni osnovy doslidzhennia instytutsiinoi transformatsii ekonomiky [Theoretical foundations of the study of institutional transformation of the economy]. *Ekonomichna teoriia — Economic theory, 2*, 34—49 [in Ukrainian].
 4. Kornaj, J. (2000). *Socialisticheskaya sistema. Politicheskaya ekonomiya kommunizma [The Socialist System. The Political Economy of Communism]*. Moscow: NP «Zhurnal Voprosy ekonomiki» [in Russian].
 5. Chavance, B. (2003). The historical conflict of socialism and capitalism, and the post-socialist transformation. *Trade and development, 1*, 16—34.
 6. Baumol, W. J. (1990). Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive. *Journal of Political Economy, 5*, 893—921.
 7. Brodskij, B. E. (2005). *Lekcii po makroekonomike perekhodnogo perioda [Lectures on the macroeconomics of the transition period]*. Moscow: Izd. dom GU VSHE [in Russian].
 8. Veblen, T. (1984). *Teoriya prazdnogo klassa [Theory of the leisure class]*. Moscow: Progress [in Russian].
 9. Stark, D., & Bruszt, L. (1998). Postsocialist Pathways: Transform-ing Politics and Property in East Central Europe. Cambridge.
 10. Bohle, D., Greskovits, B. (2007). The State, Internalisation and Capitalist Diversity in Eastern Europe. *Competition and Change, 2*, 89—114.
 11. Babkina, O. V., & Voinalovych, V. A. (2016). *Transformatsiia politychnykh instytutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky [transformation of political institutions of Ukraine: problems of theory and practice]*. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
 12. De Soto, U. (2017). *Zahadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremahaie na Zakhodi i nide bilshe [The mystery of capital. Why capitalism wins in the West and nowhere else]*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
 13. Bolotina, E. V., & Shubina, O. V. (2016). Instytutsionalni zminy i traiektoriia poperednogo rozvytku [Institutional changes and the trajectory of previous development]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu — Economic Bulletin of Donbass, 3*, 50—57 [in Ukrainian].
 14. Heiets, V. (2018). Instytutsiina obumovenist endohenizatsii ekonomichnoho rozvytku [Institutional conditionality of endogenization of economic development]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky — Journal of European economy, 2*, 155—166 [in Ukrainian].
 15. Smiesova, V. (2018). Zroshennia vlady i vlasnosti v Ukraini: mekhanizm realizatsii i shliakhy rehuliuвання [Irrigation of power and property in Ukraine: the mechanism of implementation and ways of regulation]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu — Bulletin of Ternopil National Economic University, 4*, 7—18 [in Ukrainian].
- The article is recommended for printing 16.03.2021

© Moroz E.